

Service de lutte contre la pauvreté,
la précarité et l'exclusion sociale

Steunpunt tot bestrijding van armoede,
bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting

Dienst zur Bekämpfung von Armut, prekären
Lebensumständen und sozialer Ausgrenzung

De dialoog, een vruchtbare aanpak in functie van de doeltreffendheid van rechten

Agora, een inspirerend voorbeeld

Een ervaring van dialoog tussen mensen in grote armoede,
vanuit hun verenigingen, en beroepskrachten van de
bijzondere jeugdzorg

**STEUNPUNT TOT BESTRIJDING VAN ARMOEDE,
BESTAANSONZEKERHEID EN SOCIALE UITSLUITING**

Maart 2021

De dialoog, een vruchtbare aanpak in functie van de doeltreffendheid van rechten

Agora, een inspirerend voorbeeld

Een ervaring van dialoog tussen mensen in grote armoede, vanuit hun verenigingen, en beroepskrachten van de bijzondere jeugdzorg

Inhoudstafel

Voorwoord	3
Inleiding	5
1. Ontstaansgeschiedenis	7
1.1. Algemeen Verslag over de Armoede (AVA).....	7
1.2. Interministeriële Conferentie voor Maatschappelijke Integratie	8
2. Context	10
2.1. Wetgevend kader.....	10
2.2. Maatschappelijke context.....	11
3. Actoren	13
3.1. Centrale Administratie Bijzondere Jeugdzorg, SAJ en SPJ.....	13
3.2. Verenigingen ATD Quart Monde en Luttes-Solidarités-Travail	14
3.3. Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting	16
3.4. Wijzigingen in de samenstelling van de groep.....	17
4. Bijeenkomsten	19
4.1. Ritme.....	19
4.2. Dialoogproces	20
4.3. Verslag van de bijeenkomsten	22
4.4. Publicatie van de werkzaamheden	22
5. Vooruitgang	24
5.1. Dialoog binnen de Agoragroep.....	24
5.2. Werking binnen de administratie en op het terrein.....	25
5.3. Wetgeving.....	26
Besluit	28
Bijlage I : overzicht van de fasen van de Agoragroep	30
Bijlage II : bibliografie	31
A. Teksten die gezamenlijk door de Agora-partners zijn opgesteld	31
B. Andere publicaties	31

Voorwoord

Met deze nota brengen we u het verhaal van de boeiende praktijk van de Agoragroep. Het verhaal van een werkgroep, reeds meer dan 20 jaar actief, met een bijzondere diverse samenstelling: deelnemers vanuit verenigingen waar mensen in armoede samen komen, de administratie *aide à la jeunesse* (Bijzondere Jeugdzorg) van de Federatie Wallonië-Brussel, en verschillende diensten uit deze sector (de *services de l'aide à la jeunesse (SAJ)* en de *services de protection judiciaire (SPI)*). Het Steunpunt tot bestrijding van armoede had het voorrecht om deze groep te volgen en te ondersteunen, op vraag van de minister van Bijzondere Jeugdzorg.

Het feit dat de dialooggroep 20 jaar geleden startte op vraag van de beleidsverantwoordelijken, zorgde voor een sterk en duidelijk mandaat. Maar ook tijdens haar bestaan kreeg dit mandaat verder vorm door de steun van en het voorzitterschap door de verantwoordelijken van de administratie. Vanuit het Steunpunt wensen we deze verantwoordelijken - momenteel in de persoon van mevrouw Liliane Baudart, *Administratrice générale* – en hun medewerkers nadrukkelijk te danken voor de erkenning die men aan de Agoragroep van bij de start heeft gegeven.

De dialooggroep kreeg de opdracht om een structurele plek te bieden voor dialoog tussen ouders in contact met de bijzondere jeugdzorg, de administratie die instaat voor opmaak en naleving van de regelgeving, en de beroepskrachten die dit beleid (en met name het decreet van 18 januari 2018 houdende het wetboek van preventie, hulpverlening aan de jeugd en jeugdbescherming) in de praktijk vorm geven. Ouders die in diepe armoede leven en die geconfronteerd worden met wat ouders het diepste raakt, met name bevraagd worden in hun rol als ouder en zelf in afstand van hun kind moet leven. Deelnemers vanuit de administratie die op basis van de noden en behoeften van kinderen, jongeren en ouders een beleid en ondersteuning trachten uit te tekenen. En beroepskrachten van verschillende diensten die een begeleiding op het terrein uitwerken en de eigen praktijken kritisch willen bekijken en bevragen.

De wil om van deze groep een permanent instrument te maken heeft verschillende zaken mogelijk gemaakt. In de eerste plaats kon een gesprek ontstaan tussen deze verschillende actoren, met elk hun eigen achtergrond en inzichten. Tijdens deze uitwisselingen konden mensen in heel moeilijke levensomstandigheden aanbrengen wat in armoedesituaties als bijzonder confronterend ervaren werd. De dialooggroep bood ook de gelegenheid om signalen te kunnen geven rond aandachtspunten en knelpunten. En ten derde was er de mogelijkheid om op basis van de werkzaamheden van de voorbije jaren te reageren op ontwerpen van nieuwe wetgeving, zoals het geval was bij de recentste wijzigingen van het decreet. Nochtans zijn beleidsprocessen voor regelgeving meestal niet aangepast aan het ritme voor participatie van de meest kwetsbaren. Het forum van de Agoragroep bood wel een gelegenheid voor dergelijke participatie.

Dat dit werk niet kon gebeuren zonder een immense investering vanwege de verschillende betrokken partijen blijkt duidelijk uit de volgende bladzijden. Het gaat om investering van zowel de verenigingen, de beroepskrachten en het Steunpunt. In de paragrafen over de werkwijze zal men kunnen lezen hoeveel geïnvesteerd werd op het vlak van een aangepaste timing, de voorbereiding binnen de verenigingen, het voorzien van nodige vorming, de uitwerking door het Steunpunt van uitgebreide verslagen waarmee de verschillende deelnemers aan de slag konden gaan in hun eigen organisatie. We maken van de gelegenheid gebruik om te herinneren aan de moed, de energie, en het engagement van de gezinnen en van diegenen die met hen solidair op weg gaan, om telkens weer de confrontatie aan te gaan en terug te blikken op bijzonder moeilijke ervaringen, maar tegelijk met de wil om samen

met de beroepskrachten na te denken over ondersteuning en hulp conform met de principes van het decreet.

Essentieel is dat de basis voor de dialooggroep en het kader waarbinnen gewerkt werd, de ervaringen van de gezinnen waren en zijn. Het is opvallend hoe dit ook gebeurde bij de uitwerking van een onderzoek rond het thema, waarbij van in het begin – ook bij de formulering van de onderzoeksvraag – de verenigingen betrokken werden.

Voor het Steunpunt was en is het nog altijd een bijzonder boeiende ervaring om deze groep te begeleiden en te ondersteunen. De kenmerken ervan zijn immers helemaal conform met zijn opdrachten, meer dan 20 jaar geleden – en in opvolging van het Algemeen Verslag over de Armoede – in een Samenwerkingsakkoord tussen de federale Staat, de gemeenschappen en de gewesten gestipuleerd. We stellen vast dat beleidsteksten en regelgeving, met weloverdachte principes en maatregelen, vaak in de praktijk niet helemaal zo worden uitgevoerd. Het gaat hier om een vraag naar effectiviteit van rechten, in armoedesituaties, en laat dit nu net een centraal gegeven zijn in de opdrachten en het werk van het Steunpunt. Françoise De Boe, van in het begin betrokken bij de Agoragroep en tevens jarenlang coördinatrice van het Steunpunt, heeft een belangrijke rol gespeeld in de werkzaamheden van zowel de werkgroep als het Steunpunt, waarvoor grote dank.

Met de publicatie van deze nota, met het verhaal van de Agoragroep, willen we graag onze bijzondere waardering uiten voor dit initiatief, en hopen we ook inspiratie te kunnen bieden. Een dergelijke permanente, structurele dialoogplek, met participatie van gezinnen in armoede, is zonder twijfel ook mogelijk in andere werkdomeinen, binnen de andere entiteiten van ons land, of internationaal. De verschillende partners van de Agoragroep en het Steunpunt tot bestrijding van armoede staan ter beschikking om hun ervaringen te delen.

Henk Van Hootegem,

Coördinator

Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting.

* Het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting is zich bewust van discriminatie op basis van gender. Maar omwille van de leesbaarheid, gebruiken we geen inclusieve schrijfstijl, om zo leesmoelijkheden voor bepaalde groepen te vermijden (dyslexie, slechtziendheid...).

** Deze nota werd vertaald uit het Frans. De originele termen in het Frans hebben we telkens in cursief geplaatst.

Inleiding

De ervaring van 'Agora' die wij in deze tekst beschrijven en analyseren, toont aan dat een diepgaande dialoog tussen gezinnen die in extreme armoede leven, samenkomend in verenigingen, en beroepskrachten en een administratie mogelijk is en vruchtbaar blijkt. Wanneer een dergelijke collectieve reflectie gebaseerd is op het luisteren naar de behoeften en aspiraties van mensen in armoede, kan er inderdaad vooruitgang worden geboekt op weg naar een grotere effectiviteit van de rechten.

Dit initiatief, in het domein van de bijzondere jeugdzorg, is twintig jaar geleden gestart. De betrokken verenigingen vonden dat het moment gekomen was om de historiek van deze geheel nieuwe dialoog op te tekenen en stelden het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting voor om een tekst in die zin op te stellen. De *administratrice générale* van de administratie Bijzondere Jeugdzorg, die de groep voorzit, steunde dit verzoek.

Ook al is het hier besproken initiatief als zodanig niet reproduceerbaar, toch is het interessant na te denken over de elementen die de uitwisselingen en ontmoetingen mogelijk hebben gemaakt, omdat andere sectoren er inspiratie uit zouden kunnen putten. De beroepskrachten uit de jeugdzorg die aan de dialoog hebben deelgenomen, vroegen reeds in juni 2003 om soortgelijke groepen op te richten rond andere kwesties. *"Men zou kunnen veronderstellen dat wat in onze context wordt geprobeerd, ook kan gebeuren in andere domeinen en voor andere kwesties, zoals bijvoorbeeld onderwijs."*¹ In de sector van de kinderopvang denkt ONE (*Office de la Naissance et de l'Enfance*) bijvoorbeeld aan de oprichting van een plaats voor overleg met de ouders, in het kader van zijn volgend beheerscontract 2021-2025 (in afwerking op het moment van publicatie van deze tekst).

De tekst is in dit perspectief opgebouwd, helemaal gebaseerd op een unieke ervaring. Hij is gericht aan een grote diversiteit aan actoren die een dialoog van deze aard op gang kunnen brengen, maar wil tegelijk hulde brengen aan de inzet van de bij het proces betrokken beroepskrachten en verenigingen. De tekst wil er ook toe bijdragen om deze ervaring bekend te maken bij beroepskrachten in de jeugdzorg die er niet rechtstreeks bij betrokken zijn geweest, in het bijzonder recent aangeworven beroepskrachten en diegenen die in de toekomst zullen worden aangeworven.

Een van de opdrachten van het eveneens meer dan twintig jaar geleden opgerichte Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting is *"structureel overleg organiseren met de armsten ... hierbij gebruikmakend van de dialoogmethode zoals ze ontwikkeld werd bij het totstandkomen van het 'Algemeen Verslag over de Armoede'"*². In dit kader en op uitdrukkelijk verzoek van de toenmalige minister van Bijzondere Jeugdzorg heeft het Steunpunt het initiatief van 'Agora' vanaf zijn oprichting actief gesteund en uiteraard positief gereageerd op de vraag om een tekst op te stellen waarin de nadruk wordt gelegd op het dialoogproces. Het betrekken van de leden van de Agoragroep bij dit schrijfwerk is snel een evidentie gebleken.

We beginnen met de ontstaansgeschiedenis van het initiatief (1) en de wetgevende en maatschappelijke context waarin deze gesitueerd is (2). Vervolgens wordt ingegaan op de betrokken

¹ Interview van 20 juni 2003 (niet gepubliceerd) door redactieleden van 'Précieux enfants, précieux parents. Miser sur les « liens fondamentaux » dans la lutte contre la pauvreté des enfants en Europe. Repérages pour un dialogue. Editions Quart Monde, novembre 2003. Document réalisé avec le soutien de la Commission européenne au titre du Programme d'action communautaire de lutte contre l'exclusion sociale 2002-2006'.

² Art. 5 van het Samenwerkingsakkoord van 5 mei 1998 tussen de federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten betreffende de bestending van het armoedebeleid, B.S. 16 december 1998 en 10 juli 1999.

actoren (3) en de vergaderingen tijdens dewelke ze van gedachten hebben gewisseld (4). Tenslotte zal worden ingegaan op de vraag welke vooruitgang de dialoog mogelijk heeft gemaakt (5). Tot slot zullen we de elementen belichten die de reflectie in andere domeinen dan de bijzondere jeugdzorg kunnen voeden.

Om de tekst niet omslachtiger te maken voor lezers die weinig of niet vertrouwd zijn met het onderwerp, maar om de actoren van de sector toegang te geven tot vollediger informatie, voegen wij in bijlage een chronologie van de fasen van de dialoog bij. We geven in een specifiek onderdeel van de bibliografie ook de lijst mee van teksten die gezamenlijk door de partners van de Agoragroep zijn geschreven.

Tenslotte willen we opmerken dat het op basis van de verslagen van de vergaderingen – uitgewerkt om de dialoog tot leven te brengen - mogelijk is geweest deze tekst op te stellen. Citaten uit een verslag worden aangeduid met aanhalingstekens en cursief gedrukt, maar zonder referentie naar de bron (die is enkel toegankelijk voor de deelnemers aan de groep).

Wij hopen dat deze schriftelijke neerslag van de dialoog de interesse zal wekken van vele actoren in de bijzondere jeugdzorg en een bron van inspiratie zal zijn voor een brede diversiteit van beroepskrachten die in andere domeinen werkzaam zijn en ook met armoedesituaties worden geconfronteerd, evenals voor beleidsmakers die bevoegd zijn voor deze materie.

1. Ontstaansgeschiedenis

Het proces Agora kwam op gang in de nasleep van het Algemeen Verslag over de Armoede (AVA)³ dat in 1994 verscheen en van de vervolgens opgerichte Interministeriële Conferentie.

1.1. Algemeen Verslag over de Armoede (AVA)

Het federaal regeerakkoord Dehaene I⁴ ontwikkelt verschillende ideeën onder de titel *"een urgentieprogramma voor maatschappelijke problemen"*. Een daarvan is getiteld *"een solidaire samenleving"*. In dit kader geeft de regering *"de opdracht voor een algemeen verslag over de armoede aan de representatieve verenigingen van de Vierde Wereld en de OCMW-afdeling van de Unie van Belgische Steden en Gemeenten"*⁵. Er wordt vervolgens gepreciseerd dat dit verslag als doel heeft om de structurele oorzaken van armoede en bestaansonzekerheid grondiger aan te pakken door de mensen in armoede zelf erbij te betrekken, evenals de sociale actoren. Dit betekent een breuk in de visie op armoedebestrijding.

Voor het eerst roept een regering in dit land mensen in armoede op als actoren, die een nuttige bijdrage kunnen leveren aan het politieke denkwerk en het beleid. Deze regering beschouwt hen niet langer alleen als slachtoffers, of als verantwoordelijk of zelfs schuldig aan hun situatie. Ze erkent integendeel dat het voor de opbouw van een meer solidaire samenleving essentieel is dat de levenservaringen en verwachtingen van de allerarmsten vanuit hun eigen standpunt worden bekeken en dat ze deelnemen aan de besluitvorming.

*"Men zegt dat de rijken de mensen die in armoede leven niet 'nodig' hebben. Dat kan worden betwist als je alleen kijkt naar de economische en de politieke wereld, maar het klopt perfect als het gaat over kennis. De rijken stellen zich de arme, de marginale, de uitgeslotene voor als iemand die niets zinvol te zeggen heeft over de opbouw van de maatschappij, over 'samen-leven'."*⁶

*"We stuiten daar op een van de wortels van armoede en uitsluiting. Een mogelijke strategie daartegen is duidelijk te maken dat mensen die in armoede leven en uitgeslotenen niet alleen recht van spreken hebben, maar dat hun woorden ook voor iedereen nuttig kunnen zijn en gehoord moeten worden in een gemeenschappelijke bezinning over de algemene ordening van de maatschappij. Niet langer uitsluitend luisteren naar ervaringen die alleen op kennis berusten, betekent anders gaan nadenken over wat openbare actie is."*⁷

Ook in een ander opzicht betekent het Algemeen Verslag over de Armoede een trendbreuk: door het Verslag toe te vertrouwen aan twee partners roept de federale regering op tot een dialoog. *"Een moeilijke dialoog tussen mensen die eerst enkel kunnen spreken over hun lijden en hun strijd om het bestaan, en mensen die bij de betrokken overheidsdiensten zorgen voor de uitvoering van het beleid inzake maatschappelijke hulp, huisvesting, werkgelegenheid, gezondheidszorg,... Hoe kunnen die beide partners, uitgaand van wat ze gemeen hebben, elkaars belangen en projecten onderschrijven en met de andere betrokkenen de nodige verbintenissen aangaan om de mensen die in armoede leven uit hun*

³ ATD Vierde Wereld, Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten (afdeling Maatschappelijk Welzijn), Koning Boudewijnstichting (1994). *Algemeen Verslag over de Armoede*, Brussel, Koning Boudewijnstichting. Te raadplegen op www.armoedebestrijding.be.

⁴ Legislatuur van 7 maart 1992 tot 23 juni 1995.

⁵ Parlementaire documenten -290/1-91/92 (S.E.) (Kamer) - 224 (S.E.) 1991-1992 (Senaat), p. 13.

⁶ ATD Vierde Wereld, Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten (afdeling Maatschappelijk Welzijn), Koning Boudewijnstichting, op.cit., p. 13.

⁷ Ibid.

isolement te halen en te laten zien dat hun verlangens niets marginaals hebben, maar te maken hebben met maatschappelijke keuzes ? Hoe kunnen we uitgaan van de verwachtingen en niet van de gebreken, en zo tot een totaal andere kijk komen ? Hoe voeren we een maatschappelijk debat waarin ook aandacht is voor het standpunt van degenen die nooit hun stem kunnen laten horen? Dat zijn de vragen waarop bij het ontstaan van het Verslag getracht wordt een antwoord te vinden.”⁸

1.2. Interministeriële Conferentie voor Maatschappelijke Integratie

De Interministeriële Conferentie (IMC) Sociale Integratie - later omgedoopt tot IMC Integratie in de samenleving - werd zeer snel na de publicatie van het Algemeen Verslag over de Armoede opgericht met het oog op de opvolging ervan. De IMC vroeg met name aan de Gemeenschappen om *"hun decreten betreffende de Bijzondere Jeugdzorg te evalueren met de bedoeling plaatsingen wegens armoede te vermijden en de ouder-kindrelatie te vrijwaren."*⁹ De Minister-President van de Franse Gemeenschap, bevoegd voor de Bijzondere Jeugdzorg, Laurette Onkelinx, ontvangt vervolgens de Cel Armoede van het Centrum voor Gelijkheid van Kansen en voor Racismebestrijding - ondertussen het Steunpunt tot bestrijding van armoede¹⁰ - en een delegatie van verenigingen die meer specifiek betrokken waren bij de opmaak van het hoofdstuk 'Gezin' van het AVA, namelijk ATD Quart Monde en Luttes Solidarités Travail (LST). Zij stemt in met een regelmatige dialoog tussen hen en haar administratie, en vraagt de Cel Armoede om deze vergaderingen bij te wonen, voor te bereiden en op te volgen.

De IMC had kunnen pleiten voor een objectivering van het verband tussen armoede en plaatsing - destijds nog meer betwist dan nu - en de voor jeugdzorg bevoegde minister had die opdracht kunnen toevertrouwen aan onderzoekers, zonder mensen in armoede en beroepskrachten erbij te betrekken. De IMC beschouwde het verband tussen armoede en plaatsing echter als het feitelijke vertrekpunt, aansluitend bij de ervaring van mensen in armoede die in het AVA werd gerapporteerd en die later trouwens door onderzoekers ook zal worden geobjectiveerd.¹¹ De erkenning van dit verband is een belangrijke stap voorwaarts, want als de realiteit van de armoede wordt genegeerd, zijn alle preventieve en herstellende maatregelen bedoeld om individuele tekortkomingen te verhelpen, zonder oog voor het feit dat *"de wortels van de armoede in de sociale onrechtvaardigheid liggen"*.¹² Bovendien kiest de minister van Bijzondere Jeugdzorg van de Franse Gemeenschap bij de evaluatie van het decreet ook voor de dialoog als werkmethode, en vraagt dat mensen die in armoede leven daaraan deelnemen. Het zijn deze keuzes van de toenmalige politici die doorslaggevend waren voor het Agora-initiatief. Deze keuzes zijn en blijven het constante referentiepunt, hoewel zes ministers van Bijzondere Jeugdzorg elkaar in die 20 jaar hebben opgevolgd: Laurette Onkelinx, Nicole Maréchal, Catherine

⁸ ATD Vierde Wereld, Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten (afdeling Maatschappelijk Welzijn), Koning Boudewijnstichting, op.cit., p. 15.

⁹ Federaal ministerie van sociale zaken, volksgezondheid en leefmilieu, cel armoede (2000). *Rapport d'avancement, mise en œuvre du Rapport général sur la pauvreté*, p. 5 (niet gepubliceerd).

¹⁰ De Cel Armoede is het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting geworden als gevolg van het Samenwerkingsakkoord tussen de federale Staat, de Gemeenschappen en de Gewesten betreffende de bestending van het armoedebeleid, B.S., 16 december 1998 en 10 juli 1999.

¹¹ Bouverne-De Bie et al. (2011). *Een link tussen leven in armoede en maatregelen bijzondere jeugdbijstand?*, Gent, Academia Press. Voor een beknopte voorstelling van de onderzoeksresultaten: I. Delens-Ravier, F. De Boe, « *Pauvreté et Aide à la jeunesse : un lien ?* », Journal du Droit des Jeunes, april 2010, n° 294, p. 24-29.

¹² F. Tulkens, "Justitie en armoede" in Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2017). *Armoede en ineffectiviteit van rechten. Non-take-up van rechten*, Brugge, Die Keure, p. 164.

Fonck, Evelyne Huytebroeck, Rachid Madrane en Valérie Glatigny, benoemd voor de legislatuur 2019-2024.

2. Context

De context waarin het initiatief van 'Agora' zich situeert is zowel gunstig als ongunstig. De dialoog kon en kan zich nog steeds baseren op een wetgeving¹³, waarvan de leidende principes de goedkeuring wegdragen van zowel de gezinnen in armoede als van de beroepskrachten (2.1). Maar de maatschappelijke context is volgens hen weinig bevorderlijk voor de naleving van deze principes (2.2).

2.1. Wetgevend kader

Twee van de leidende principes die verankerd zijn in het decreet van 1991 en opnieuw bevestigd werden in het decreet van 2018¹⁴ zijn de dejudicialisering en de-institutionalisering. Dit was een reactie op de vele kritiek op de voorgaande wetgeving¹⁵, namelijk *“overmatige inmenging van de rechterlijke macht in het leven van de jonge minderjarige in moeilijkheden en zijn familie, en misbruik van de plaatsing in een voorziening ten koste van het behoud van de jongere in zijn familiale omgeving”*.¹⁶ Ook de goedkeuring in 1989 van het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind bevorderde deze evolutie.

Artikel 1, 7° van het decreet van 2018 bepaalt: *“Hulpverlening en bescherming worden georganiseerd in het kader van dejudicialisering en subsidiariteit van verplichte hulpverlening tegenover vrijwillige hulpverlening”*. Onderhandelde hulp betekent dat beide partijen akkoord gaan over de hulpmaatregelen; het impliceert dat het kind en zijn gezin vooraf als partner worden erkend, terwijl vroeger gold dat *“de rechter, met behulp van de sociale dienst, geacht wordt de belangen van het kind beter te kennen dan wie dan ook”* en de personen tot wie de wet van 1965 zich richtte *“meer voorwerp van recht zijn dan subject: voor de begunstigden en de rechten van de verdediging was er weinig ruimte om zich uit te spreken”*.¹⁷

De-institutionalisering betekent dan weer dat vanaf nu het behoud van het kind in zijn familiale omgeving prioritair is. Het decreet van 2018 herhaalt dit uitdrukkelijk in artikel 1, 10°: *“Hulpverlening en bescherming geschieden prioritair in de leefomgeving, waarbij de verwijdering uit deze uitzonderlijk moet zijn. Als het kind of de jongere wordt verwijderd, moet, behalve als dit in strijd is met zijn belang, worden gezorgd voor de eerbiediging van zijn recht persoonlijke betrekkingen en rechtstreekse contacten met zijn ouders te onderhouden, en wordt de mogelijkheid om bij zijn ouders terug te keren regelmatig geëvalueerd, om de duur van de verwijdering zoveel mogelijk te verminderen. Via*

¹³ Decreet van 4 maart 1991 inzake hulpverlening aan de jeugd, B.S., 12 juni 1991 herroepen door het decreet van 18 januari 2018 houdende het wetboek van preventie, hulpverlening aan de jeugd en jeugdbescherming, B.S., 3 april 2018. Inwerkingtreding 1 januari 2019. We geven de voorkeur aan de referentie naar het decreet van 2018 telkens wanneer de inhoud gelijkaardig is aan het decreet van 1991.

¹⁴ Het proces Agora heeft zich tot nu toe toegespitst op het decreet, al werd de specifieke situatie van Brussel, bepaald door een ordonnantie, meerdere keren aangehaald.

¹⁵ Wet van 8 april 1965 betreffende de jeugdbescherming, het ten laste nemen van minderjarigen die een als misdrijf omschreven feit hebben gepleegd en het herstel van de door dit feit veroorzaakte schade, B.S., 15 april 1965.

¹⁶ Repér'AJ, oktober 2018, p. 6, verwijzing naar het *'Livre blanc de la protection de la jeunesse du Conseil de la jeunesse'*.

¹⁷ *Le droit de vivre en famille. Dialogue entre professionnels et familles en situation de grande pauvreté*. Actes de la session « Justice et Quart Monde », 4 et 5 mai 2001. Ecole nationale de la magistrature, Paris. Revue Droit en Quart Monde n° 35 et 36. Mouvement international ATD Quart Monde. Institut de Recherche et de Formation aux Relations Humaines, p. 52.

hulpverlening en bescherming moeten ouders worden bijgestaan bij de uitoefening van hun opvoedingsrecht en -plicht".

Deze prioriteit volgt uit de internationale verplichtingen van België. In het Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind is namelijk het recht van het kind vastgelegd om niet van zijn ouders te worden gescheiden tegen zijn wil, tenzij een dergelijke scheiding vereist zou zijn voor zijn eigen hogere belang, en mits deze beslissing langs gerechtelijke weg kan worden aangevochten (artikel 9). Er wordt duidelijk gesteld dat *"de primaire verantwoordelijkheid voor de opvoeding en ontwikkeling van het kind bij de ouders ligt"* en er wordt gepreciseerd dat *"de betrokken Staten een passende steun verlenen aan de ouders ... bij de uitoefening van hun opvoedingsverantwoordelijkheden ..."* (Artikel 18). Evenzeer is het samenzijn voor ouder en kind een fundamenteel aspect van het gezinsleven in de zin van artikel 8 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens.¹⁸ Dit artikel wordt in veel arresten van het Europees Hof verduidelijkt.¹⁹

Een ander leidend principe waarover beroepskrachten en verenigingen het eens zijn, werd vastgelegd in het decreet van 1991 en ook opnieuw opgenomen in het decreet van 2018: de preventie, hulp en gespecialiseerde bescherming waarop kinderen, jongeren en hun gezinnen recht hebben, *"hebben tot doel het kind of de jongere de mogelijkheid te verschaffen om zichzelf te ontwikkelen, in het kader van gelijke kansen, met het oog op zijn toegang tot een leven waarin de menselijke waardigheid wordt geëerbiedigd."* (art. 1, 3°).

Er moet vastgesteld worden dat de kloof tussen deze principes en de realiteit op het terrein groot blijft. De realiteit is veel minder veranderd dan de wetgeving. Nog steeds zien gezinnen in armoede de juridisering als een 'zwaard van Damocles'. Beroepskrachten zijn het erover eens dat je onmogelijk kan zeggen dat er geen enkel risico bij een vraag aan de SAJ (dienst jeugdzorg) bestaat. Het aantal situaties dat voor de rechter wordt gebracht, lijkt niet significant af te nemen, terwijl het in de geest van het decreet net duidelijk gaat om het doorbreken van het verband tussen hulp en rechtbank. Een gelijkaardige vaststelling geldt voor het aantal plaatsingen van kinderen, dat ook niet afneemt. De langetermijnvisie voor het kind zoals vervat in het decreet – hem de mogelijkheid geven om tot een waardig bestaan te komen, of hem anders gezegd in staat stellen aan de miserie te ontsnappen - is bij de voorgestelde hulpmaatregelen soms moeilijk te ontwaren als de rode draad. Toch blijft deze instemming van beroepskrachten en gezinnen met de basisprincipes van het decreet - zelfs indien niet perfect toegepast - een troef voor de dialoog. Dit brengt hen samen als partners, over hun aanhoudende positieverschil heen. *"Zonder het decreet hadden we deze dialoog niet kunnen voeren."*

2.2. Maatschappelijke context

Het decreet Bijzondere Jeugdzorg wordt toegepast in een welbepaalde context. De manier waarop gezinnen in armoede en jeugdzorgdiensten het decreet percipiëren beïnvloedt sterk hun onderlinge relatie. Daarom wilden de partners van de Agoragroep samen een tekst schrijven, die schetst welke evoluties ze zien. Nu, 10 jaar later, hebben we met elk van hen de actualiteit van hun inbreng gecheckt en beschrijven we de maatschappelijke context met verwijzing naar dit collectieve werk.²⁰

¹⁸ Artikel 8 van het EVRM betreffende het recht op eerbiediging van privé-, familie- en gezinsleven.

¹⁹ Zie het overzicht van de rechtspraak over dit onderwerp, opgemaakt door het Steunpunt tot bestrijding van armoede: <https://www.armoedebestrijding.be/mensenrechten-en-armoede/rechterlijke-controle/bescherming-van-het-gezinsleven/>.

²⁰ Direction générale de l'aide à la jeunesse, ATD Quart Monde, Luttes Solidarités Travail (LST) et Service de lutte contre la pauvreté, la précarité et l'exclusion sociale (2009). *Aide à la jeunesse : appel croisé des*

"De moeilijkheden die gezinnen ondervinden bij het dragen van hun ouderlijke verantwoordelijkheid worden steeds complexer. Dit bedreigt het voortbestaan van het gezin zelf... We leven in een samenleving die veel rijkdom produceert en die, als ze ervoor zou kiezen, voldoende middelen zou hebben om iedereen de toepassing van zijn grondrechten te verzekeren. In deze context is het van een absoluut onaanvaardbare gewelddadigheid om extreme armoede te genereren, te tolereren en aan de meest kwetsbaren aan te doen. Het gebrek aan financiële middelen maakt het voor de meeste gezinnen moeilijk om een fatsoenlijke en degelijke woning te krijgen, zich te voeden, te verzorgen, te zorgen voor schoolopleiding, enz.

Omdat ze nauwelijks bij machte zijn om iets aan de grote economische uitdagingen te doen, spelen politici almaar vaker in op een publieke opinie die begaan is met veiligheid. Ze besteden heel wat energie en middelen aan veiligheid, maar leggen de verantwoordelijkheid voor de problemen meestal bij de personen en de gezinnen zelf. Heel wat media nemen dit standpunt over en dragen zo hun steentje bij aan het ontstaan van een 'nultolerantiemaatschappij' die geen enkel risico duldt. Dit alles zet een domper op de inspanningen die ouders en professionals thuis, op school of in de samenleving leveren op het vlak van opvoeding, het bijbrengen van verantwoordelijkheidsgevoel en emancipatie, omdat dit onvermijdelijk een risico zou inhouden. In plaats van te leiden tot een beter onderling begrip en tot gezamenlijke evaluaties en acties, worden de spanningen bij ouders en professionals alleen maar groter. Gezinnen en jongeren met ernstige problemen worden te snel doorverwezen naar de bijzondere jeugdzorg, naar de psychiatrie of naar de rechter. Maatschappelijk werk dreigt steeds vaker te verworden tot controle en uitsluiting. Sommige gezinnen met ernstige problemen zijn bang om een beroep te doen op professionals omdat ze maar al te goed beseffen welke risico's ze lopen en ze zich ervan bewust zijn dat ze soms als schuldige worden beschouwd. Binnen deze context van onzekerheid hebben gezinnen almaar meer moeite om inzicht te krijgen in de werking van diensten. De politie komt ook steeds meer tussen. Gezinnen zien dan niet meer helder wat de link is tussen de verschillende actoren: politie, dienst jeugdzorg (SAJ), dienst jeugdbescherming (SPJ), diensten van de rechtbank...

Vanzelfsprekend ondervinden SAJ en SPJ deze steeds moeilijker wordende werkomstandigheden. Met beperkte personeelsmiddelen en geconfronteerd met een fundamenteel tekort aan opvangmogelijkheden bij de erkende diensten, hebben adviseurs, directies en teams van de bijzondere jeugdzorg grote moeite om de basisprincipes van het decreet bijzondere jeugdzorg in praktijk te brengen: een passend antwoord vinden op de moeilijke of gevaarlijke situatie van het kind; de ouders ondersteunen, in de eerste plaats door effectieve hulp in de eigen familiale kring; en indien mogelijk focussen op een samenwerking tussen de eerstelijnsdiensten, in overleg met het betrokken gezin en buiten het gerechtelijk apparaat om."

3. Actoren

Drie types actoren zijn betrokken bij de dialoog: de Centrale Administratie en de SAJ (de dienst jeugdzorg) en SPJ (de dienst jeugdbescherming) SPJ (3.1.), de verenigingen die betrokken waren bij het hoofdstuk 'gezin' van het Algemeen Verslag over de Armoede (3.2.) en het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (3.3.). We vermelden ook kort de regels bij de wijziging van de groepssamenstelling (3.4.).

3.1. Centrale Administratie Bijzondere Jeugdzorg, SAJ en SPJ

In 1997 kreeg de *Direction générale de l'Aide à la jeunesse* (Algemene Directie voor Bijzondere Jeugdzorg)²¹ van haar voorgedijminister de opdracht om een regelmatige dialoog te organiseren tussen de eigen administratie en de verenigingen.

In het begin namen naast de *Directrice générale adjointe* slechts enkele leden van verschillende centrale administratieve diensten (private voorzieningen, diensten voor individuele gevallen, SAJ, SPJ, en IPPJ ; Institutions publiques de Protection de la jeunesse = publieke instellingen voor jeugdbescherming) deel aan de vergaderingen, maar van meet af aan was het de bedoeling om SAJ- en SPJ-beroepskrachten erbij te betrekken. Dat gebeurt in 2001. Het was bij die uitbreiding dat de groep de behoefte voelde om zichzelf een naam te geven en zo zijn identiteit te onderstrepen. Binnen de administratie neemt de groep namelijk een zeer bijzondere plaats in, omdat de prioritaire doelstelling van permanente dialoog hem onderscheidt van een adviescommissie of een besluitvormingsorgaan. De groep koos ervoor om zichzelf 'Agora' te noemen.

Een directeur van een SPJ kijkt terug: *“Toen de beroepskrachten die actief zijn op het terrein zich bij de groep aansloten, was het niet gemakkelijk voor hen. In het begin vond ik dat de communicatie niet vlot verliep. Aan de ene kant was er het leed van de ouders dat de verenigingen aanbrachten, aan de andere kant onze werking. Je kon wel zeggen dat de realiteit van eenmalige gebeurtenissen die de verenigingen aanbrachten niet de realiteit was van alle dossiers die we moesten opvolgen, maar dat bracht ons niet vooruit. De aanwezige beroepskrachten moesten noodzakelijkerwijs aanvaarden dat ze werden verstoord, dat hun functioneren in vraag werd gesteld.”*²²

De SAJ- en SPJ-beroepskrachten worden door hun respectieve vakbonden op vrijwillige basis aangesteld. *“De dialoog moet niet alleen openstaan voor besluitvormers, maar ook voor maatschappelijk werkers. Iedereen bij elkaar brengen is ondenkbaar. Daarom moet worden gewerkt met vertegenwoordigers, die de informatie moeten doorgeven. Motivatie moet daarbij een van de selectiecriteria zijn.”* Deze benoemingsprocedure maakt dat *conseillers* (adviseurs) en *conseillers adjoints* (hulpadviseurs) van de bijzondere jeugdzorg, *directeurs* (directeurs) en *directeurs adjoints* (adjunct-directeurs) van de jeugdbescherming²³, zowel als *délégués chefs* (hoofdafgevaardigden) en

²¹ Van 1998 tot 2008 zit de *Directrice générale adjointe*, Danièle Gevaert, de Agoragroep voor; de *Directrice générale*, Francine Bernard-Lachaert, volgt de werkzaamheden aandachtig en ondersteunt ze. In maart 2009 wordt Liliane Baudart *Directrice générale* en zit zij de Agoragroep voor; ze duidt een lid van de administratie aan om de groep te ondersteunen en tegelijk het geleverde werk op te volgen. In 2014 wordt de Algemene Directie een Centrale Administratie, Liliane Baudart wordt *Administratrice générale*, en het is in deze hoedanigheid dat ze nog altijd, bij het schrijven van deze tekst, de voorzitter van de groep is.

²² Interview van 20 juni 2003 (niet gepubliceerd) met één van de redactieleden van *‘Précieux enfants précieux parents’*, op.cit.

²³ ‘Directeur voor de jeugdbescherming’ is de benoeming aangenomen in het decreet van 2018 dat deze van het decreet van 1991 vervangt, ‘directeur van de jeugdzorg’.

délégués (afgevaardigden) van de jeugdzorg die niet bij de bijeenkomsten zijn, er toch bij betrokken worden, wat onontbeerlijk is om de nodige veranderingen in te voeren. Die bekommernis over de informatiedoorstroming naar alle beroepskrachten is ook de reden waarom bij de benoeming van de leden bijzondere aandacht gaat naar de geografische spreiding in de verschillende arrondissementen en naar een evenwichtige verdeling over de verschillende functies. Het denkproces ook buiten de Agoragroep laten doorsijpelen blijft een constant aandachtspunt.

Het voorzitterschap wordt waargenomen op het hoogste hiërarchische niveau, wat het proces sterker legitimeert bij de beroepskrachten van de centrale administratie en van de SAJ's en SPJ's. De sterke betrokkenheid van de hiërarchie vergemakkelijkt bovendien de relaties met de opeenvolgende ministers. *".. als voorzitter heb ik ervoor gezorgd dat ik een echt doorgeefluik was voor de bezorgdheden van de Agoragroep naar het politieke niveau en in het bijzonder naar de minister van Bijzondere Jeugdzorg."*²⁴ Sinds 2006 duiden de ministers een kabinetslid aan als contactpersoon. De Agoraleden werden ook door elk van de ministers van Bijzondere Jeugdzorg ontvangen.

Vanaf het begin en nog steeds heeft het voorzitterschap het specifieke karakter en de inhoudelijke implicaties van de Agora-opdracht gerespecteerd: een dialoog voeren met het oog op een permanente evaluatie van de effectiviteit van de in het decreet Bijzondere Jeugdzorg vastgelegde rechten. *"De ontmoetingen binnen de Agoragroep tussen administratie en verenigingen die gezinnen in armoede vertegenwoordigen, hebben in de loop der jaren mensen uit verschillende 'werelden' en 'culturen' de kans gegeven elkaars visie te leren kennen. Dit heeft geduld gevergd, veel geduld, en zal dat ongetwijfeld blijven doen. In een eerste fase is het namelijk nodig om het verschil in leefwereld te erkennen en te benoemen, de ongelijkheid van positie in te zien. Van beide kanten moeten we ook de belangrijke rol kunnen toegeven die emoties spelen. Een delicate oefening die geleidelijk, soms moeizaam, een vertrouwensrelatie en wederzijdse erkenning tussen de partners laat groeien. Dat is waar de Agoragroep zich voor inzet en wat hij in de toekomst zal blijven doen."*²⁵

3.2. Verenigingen ATD Quart Monde en Luttes-Solidarités-Travail

De bewegingen ATD Quart Monde (*Agir tous pour la dignité* – Samen voor meer waardigheid) en Luttes Solidarités Travail (LST), die bijzonder actief waren bij het opstellen van het Algemeen Verslag over de Armoede, waren vragende partij voor een dergelijke dialoog en zetten zich onmiddellijk heel sterk in om zowel de vergaderingen voor te bereiden als bij te wonen, terwijl het leven voor mensen in extreme armoede ondertussen toch zeer moeilijk was en vandaag nog blijft.

ATD en LST zijn twee maatschappijkritische en onafhankelijke verenigingen waarin mensen die dagelijks vechten tegen armoede vrij samenkomen met andere solidaire personen, om vanuit hun eigen leefwereld een collectieve stem te smeden met bijzondere aandacht voor de allerarmsten. Tijdens de Agoradialoog is hun standpunt altijd diepgeworteld in de ervaring van de allerarmsten en gevormd tijdens een samenzijn dat ieder een plek verzekert met respect voor zijn mening. Door deze werkwijze zijn ze ervan overtuigd dat hun inbreng voor alle betrokken gezinnen relevant is. Niet alleen omdat de bijzondere jeugdzorg, zoals de meeste sociale diensten, vooral wordt benut door een groep die met armoede te kampen heeft, maar ook omdat wat de allerarmsten baat, voor iedereen van nut is.

²⁴ L. Baudart (2020). « Du croisement des savoirs au changement des regards » in François Daoût, Marie-Françoise Rigaux (red.). *Le droit face aux pauvres/Recht tegenover armen*, Anthémis, p. 142.

²⁵ Ibid. p. 144.

Voor een zo goed mogelijke voorbereiding van de bijeenkomsten werken beide verenigingen samen in permanent overleg, met respect voor ieders eigen inbedding en engagement. Voor elke Agorabijeenkomst komen ze minstens een keer samen met het oog op een gemeenschappelijk standpunt over het onderwerp op de agenda. Ze besteden veel tijd aan het lezen van de teksten van de Agoragroep - de verslagen van de bijeenkomsten, de wetteksten - wat een enorme tijdsinvestering voor hen betekent. Ze aarzelen ook niet om een vorming te vragen als ze dat nodig vinden. *“Als we vroegen om veranderingen op basis van wat de gezinnen die we kennen doormaken, zei de administratie Bijzondere Jeugdzorg heel dikwijls dat die veranderingen al in het decreet staan. Het decreet wordt dus slecht uitgevoerd. Een degelijke kennis en goed begrip van dat decreet is voor ons dus erg belangrijk, als we ons daarop willen baseren voor een betere toepassing in de praktijk.”*²⁶

De twee verenigingen benadrukken dat de discussie aangaan op zo'n moeilijk gebied als het recht op een gezinsleven echt een uitdaging is. *“Voor ons ouders is het niet makkelijk om te praten over zo'n moeilijk thema als het recht op een gezinsleven, terwijl we zelf al generaties lang in angst leven dat onze kinderen geplaatst zouden worden. Onze geschiedenis is een rauwe wonde, en het is pas samen met andere ouders die hetzelfde hebben doorgemaakt en met anderen die zich engageren samen met ons, dat we een beetje afstand kunnen nemen en doorzien wat we hebben meegemaakt en nog steeds meemaken. Deze ontmoeting, deze dialoog, kan alleen maar als er meerdere voorwaarden vervuld zijn: we moeten begrijpen dat ons standpunt tegenover eenzelfde feit noodzakelijkerwijs verschilt, een vader of moeder zal niet hetzelfde zeggen als de maatschappelijk werker, ook al zijn beiden diep geraakt door de situatie en willen ze allebei het welzijn van het kind; we moeten aanvaarden dat we ons anders uitdrukken en we moeten erkennen dat we bij beslissingen over ons eigen gezin geen gelijke zijn... Als er maatregelen moeten worden genomen, moet dat gebeuren in overleg met het gezin, waarbij moet worden bedacht dat dat zeer delicaat ligt, omdat de betrokken partijen zeer ongelijk staan.”*²⁷

De verenigingen beklemtonen ook dat het standpunt van het gezin en van de beroepskracht tijdens een gesprek niet evenveel doorweegt, noch bij het beoordelen van de vertreksituatie noch bij de beslissingen over hulpmaatregelen. De fundamentele onderlinge band en de positie van kinderen en ouders als bevoorrechte partners, zeker in situaties van extreme armoede, worden bij beslissingen zelden als prioritair beschouwd. Ondanks een decreet dat de rechten van kinderen en ouders bijzonder hoogschat, ervaren ouders dat ze niemand zijn, of zelfs worden beschouwd als een gevaar waartegen hun kind moet worden beschermd door het uit het gezin te verwijderen. Wie zich onmogelijk kan doen begrijpen gaat soms zeer gewelddadig reageren. Daarom kiezen gezinnen er dikwijls voor om te zwijgen; die stilte betekent niet dat ze akkoord gaan, maar dat ze het ergste willen voorkomen.

De uitbreiding van de groep met SAJ's en SPJ's was niet alleen moeilijk voor de beroepskrachten, maar ook voor de verenigingen *“... want hoe dichter de mensen bij het terrein staan, hoe meer ze zich persoonlijk aangevallen voelen als we praten over het leed van de gezinnen. Daarom moeten we elkaar opnieuw vertrouwen door de tijd te nemen om elkaar te ontmoeten. Zo vonden we het bijvoorbeeld belangrijk dat ieder van ons zich persoonlijk zou voorstellen. (...) We zijn ons ervan bewust dat onze standpunten noodzakelijkerwijs verschillen van die van de maatschappelijk werkers en dat een echte ontmoeting alleen kan als wij aanvaarden dat zij over hun ervaring praten en dat zij aannemen dat wij*

²⁶ Fragment uit het verslag van de eerste vormingssessie, 28 april 1999 (niet gepubliceerd). Verder in de tekst, bij punt 3.3. §3 volgt een korte voorstelling van deze vorming.

²⁷ Fragment uit een tekst van de verenigingen ATD Quart Monde en LST, februari 2020.

onze ervaring uiten...”.²⁸ De verenigingen zeggen nooit gedacht te hebben dat de dialoog zo lang en zo regelmatig zou duren en zijn zich terdege bewust van de inzet van alle partners voor het werkritme en het wederzijds respect.

3.3. Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting

In 1997 werd het Steunpunt tot bestrijding van armoede door de minister van Bijzondere Jeugdzorg gevraagd om de dialoog te ondersteunen. Hier volgt een samenvattend overzicht van de verschillende vormen van ondersteuning tot op vandaag. Al die jaren bleef de opmaak van de verslagen van de bijeenkomsten een taak van het Steunpunt, wat essentieel was voor het goede verloop en de continuïteit van de bijeenkomsten. Dit wordt daarom specifiek verduidelijkt (punt 4.3.).

Om de start van de dialoog te vergemakkelijken organiseerde het Steunpunt een gesprek tussen de verenigingen en het ministerieel kabinet, waarbij het verzoek van de minister werd verduidelijkt. De verenigingen besloten vervolgens een nota op te maken, zodat de realiteit van wie in armoede leeft zoveel mogelijk centraal zou staan tijdens de bijeenkomsten. Het Steunpunt ondersteunde hen bij deze tekst, getiteld ‘Het gezin en de plaatsing van kinderen wegens armoede’.²⁹ Vervolgens contacteerde het Steunpunt de *Directrice générale adjointe*. De evaluatieopdracht had weliswaar een duidelijke doelstelling - plaatsing wegens armoede vermijden en de ouder-kindrelatie behouden - en een duidelijke methode van dialoog, maar gaf geen details over de uitwerking. Er was ook geen tijdpad of resultaatsverplichting. De vraag rees dan ook wat de dialoog kon aandrijven. Het Steunpunt gaf door dat de verenigingen wilden beginnen met een presentatie van hun werking, waarmee de *Directrice générale adjointe* instemde. Daarmee zat de Algemene Directie van meet af aan op één lijn met de basiskeuzes vanuit het AVA.

Na deze eerste stap besloot de groep tot een uitbreiding met SAJ's en SPJ's en tot een gedachtenuitwisseling op basis van de artikelen van het decreet. De verenigingen wensten daarom een vorming te volgen. Het Steunpunt schakelde hierop een advocaat in gespecialiseerd in bijzondere jeugdzorg. Er werden drie sessies van telkens 3 uur georganiseerd en het Steunpunt schreef onder toezicht van de advocaat een 'syllabus'. De studie van het decreet was een moeilijke oefening: *“niet alleen omdat de militanten niet gewend zijn om een wet te lezen, maar ook omdat het decreet bijzondere jeugdzorg een tekst is die bijzonder moeilijk te begrijpen is, zelfs voor advocaten”*.³⁰

Het Steunpunt schrijft ook teksten op verzoek van de Agoragroep. Zo schreef het Steunpunt bijvoorbeeld de presentatiepagina van het dialoogproces, die toegevoegd werd bij de uitnodiging voor de eerste, met SAJ's en SPJ's, uitgebreide bijeenkomst. Het Steunpunt schreef ook de nota die de essentie toelicht van de onderzoekfilosofie naar de stem van het gezin in professionele geschriften opdat de dialoog kon starten vanuit een basis waarmee iedereen akkoord ging. Het Steunpunt ondersteunt ook op verschillende wijze de evenementen die Agora organiseert - contacten met potentiële sprekers, mondelinge tussenkomsten of redactionele bijdragen aan conferentieverlagen -

²⁸ P. Godefroid en C. Januth (2002). « L'expression collective des familles, indispensable pour un vrai partenariat », in *dossier Aide à la jeunesse : j'ai dix ans et j'ai des choses à dire...*, Revue Travailler le social, n°33, Gembloux, België.

²⁹ De Franstalige Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede met de steun van het Steunpunt tot bestrijding van armoede (1998). *Het gezin en de plaatsing van kinderen wegens armoede*. Te raadplegen op www.armoedebestrijding.be.

³⁰ Fragment uit het verslag van de eerste vormingssessie, 28 april 1999 (niet gepubliceerd).

zoals de uitwisselingsdag over het eerste contact met een SAJ, of de uitwisselingsdag over de transparantie en overdracht van geschriften.

Anderhalf jaar na de eerste bijeenkomst duidde de administratie een van zijn vertegenwoordigers in de groep aan om het secretariaat, dat vooral door het Steunpunt werd waargenomen, mee te ondersteunen. De betrokkene zorgt met name voor de coördinatie met de voorzitter van de groep.

Ook indirect wordt het proces door het Steunpunt ondersteund. Zo organiseerde het Steunpunt een overleg over het verlaten van een voorziening voor bijzondere jeugdzorg³¹, dat duidelijk maakte hoe kwetsbaar kinderen dikwijls worden door plaatsing: omdat onvoldoende gezorgd wordt dat de band met thuis behouden blijft, raakt die verbroken. Opgemerkt moet worden dat een studie over de wet op de verlatenverklaring³² al tot dezelfde conclusie had geleid: in de evolutie van het contact tussen geplaatste kinderen en hun ouders, en van achterlating van geplaatste kinderen, blijkt de zorg van de beroepskrachten voor de gezinsband een betrouwbaardere risico-indicator dan de kenmerken van het gezin. Naar aanleiding hiervan verzocht de minister van Bijzondere Jeugdzorg het Steunpunt om de dialoog hierover met de betrokken actoren verder te zetten. Een verslag van deze dialoog werd gepubliceerd³³ en op basis daarvan werd ook een video³⁴ gemaakt. De voorzitter van de Agoragroep vroeg om de video bij alle SAJ's en SPJ's te vertonen. Leden van de Agoragroep, zowel militanten als beroepskrachten, hebben zich voor deze tournee in de verschillende arrondissementen enorm ingezet. De groep besloot vervolgens om dit thema verder uit te diepen tijdens zijn volgende maandelijkse bijeenkomsten (momenteel in uitvoering). Parallel aan dit werk van de Agoragroep bereidt het Steunpunt een compendium voor van de arresten van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens over het behoud van de ouderlijke band.³⁵

3.4. Wijzigingen in de samenstelling van de groep

Toen enkele leden die van functie veranderden toch wilden blijven deelnemen aan de dialoog, rees de vraag of de groep kon uitgebreid worden met andere actoren dan de SAJ's en SPJ's, zoals bijvoorbeeld met erkende plaatsingsdiensten of preventiediensten in de zin van het decreet van 2018. De Agoragroep reageerde niet per individueel geval, maar verwees steeds naar de functioneringsregels van de groep³⁶: benoeming door de vakbonden, streven naar een geografische spreiding in de verschillende arrondissementen en naar een evenwichtige verdeling over verschillende functies. Bij elke groepswijziging wordt er ook scherp op toegezien dat de beroepskrachten niet betrokken zijn bij een dossier over één van de aanwezige gezinnen. De meerwaarde van de bijeenkomsten ligt juist in een gedachtenuitwisseling los van elk individueel geval. In het handvest van de Agoragroep staat trouwens: *“Het is belangrijk dat elk voorstel tot wijziging van de groepsamenstelling vooraf aan de hele groep wordt voorgelegd en door iedereen wordt goedgekeurd. Er moet voorkomen worden dat*

³¹ Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2011). *Strijd tegen armoede. Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie. Tweejaarlijks verslag 2010-2011*, Brussel, Centrum voor gelijkheid van kansen en voor racismebestrijding, p. 67-96. Te raadplegen op www.armoedebestrijding.be.

³² I. Delens-Ravier, « La loi sur la déclaration d'abandon d'enfants en Belgique : de l'élaboration vers l'abrogation, dix années d'existence », *Revue de droit pénal et de criminologie*, juin 1998, p. 637.

³³ Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, met de steun van de Federatie Wallonië-Brussel (2013). *Familles pauvres : soutenir le lien dans la séparation*. Te raadplegen op www.armoedebestrijding.be.

³⁴ Contactadres voor wie interesse heeft in de video : agora@cfwb.be. Zie ook een trailer van deze video die online beschikbaar is: <https://vimeo.com/143977425>.

³⁵ Dit tweede thematische Cahier Rechtspraak zal gepubliceerd worden in 2021.

³⁶ Zie eerder in de tekst, punt 3.1. §4.

een lid in moeilijkheden raakt doordat iemand aanwezig is die hij kent en met wie hij professionele relaties heeft (of heeft gehad). De uiteindelijke groepsamenstelling wordt vastgelegd door de algemeen directeur, die instaat voor de continuïteit en de organisatie van de groep.”³⁷

De vraag om de groep uit te breiden tot andere actoren van de bijzondere jeugdzorg stelde zich ook bij de behandeling van een nieuwe thematiek, zoals bijvoorbeeld het behoud van de ouder-kind relatie bij plaatsing. Voor het behoud van die relatie spelen de *Services d’accompagnement en accueil familial* (SAAF, diensten pleegzorg) en de *Services agréés d’hébergement* (huisvestingscentra) een sleutelrol. Ook hier werd een principebeslissing genomen: wanneer voor een bepaald thema een cruciale actor nuttig lijkt, wordt deze ad hoc uitgenodigd. De kwestie van het maximale deelnemersaantal kwam al bovendrijven toen de groep werd uitgebreid met beroepskrachten. *“Als we elke deelnemer de mogelijkheid willen geven om zich te uiten, kan een dialooggroep niet meer dan 15 tot 20 personen omvatten, terwijl er in het begin aan veel mensen wordt gedacht. Het komt eropaan om iedereen evenwichtig te vertegenwoordigen”*. Zoals een militant van een vereniging stelde: *“het is des te belangrijker om er goed voor te zorgen dat iedereen zich kan uiten, omdat het hier om groot leed gaat”*.

³⁷ Handvest van de Agoragroep aangenomen op 27 februari 2008 (niet gepubliceerd).

4. Bijeenkomsten

De bijeenkomsten staan centraal in het proces: het gaat om een permanente dialoog tussen beroepskrachten van de bijzondere jeugdzorg en gezinnen in armoede, een gedachtenuitwisseling over de tekst en de praktijk van het decreet. *“De zin voor dialoog die deze ontmoetingen bezielt, wil het denken vanuit de levenservaring en vanuit de strijd van mensen in armoede als gegrond erkennen, en geschikte samenwerkingsvormen uitdenken met de verschillende beroepskrachten.”*³⁸ Een dergelijke inspanning vraagt dat mensen de tijd nemen (4.1.). De manier waarop de bijeenkomsten worden gehouden is een ander centraal element (4.2.) en een schriftelijk verslag is onontbeerlijk voor de continuïteit (4.3.) en een zekere zichtbaarheid van de werkzaamheden (4.4.).

4.1. Ritme

Het ritme van de vergaderingen wordt in onderling overleg vastgelegd: op enkele uitzonderingen na komt men elke maand (10 per jaar) gedurende twee uur samen. Er wordt een kalender opgesteld voor 6 maanden of 1 jaar. De vergaderingen volgen elkaar dus in een gestaag tempo op, wat ongetwijfeld de continuïteit van het proces bevordert.

Maar tijdens de vergaderingen ligt het tempo lager. Al in het begin van het proces wekte het langzame tempo vragen op over de groepsdynamiek, maar tegelijk werd het toen al als een kans beschouwd dat de deelnemers *“de nodig tijd konden nemen om elkaar te ontmoeten, zonder iets te forceren”*. Ze discussieerden een jaar lang over een zes pagina's tellende tekst, die punt voor punt werd bestudeerd. Ze werkten zes maanden aan de mogelijke opvolging en drie maanden aan de gezamenlijke opmaak van een onderzoekskader. De voorbereiding door de Centrale Administratie en de verenigingen van de bijeenkomsten met de beroepskrachten laat zich tellen in jaren (3 jaar) ...

Het ritme lijkt sommigen misschien te laag, maar de tijd nemen is een intrinsiek kenmerk van de dialoog. Er is tijd nodig om te milderen” ... *in het begin kwamen de verenigingen met een zekere angstigheid tegenover de administratie en met goed onderbouwde eisen. Het duurde even om te kalmeren en te beseffen dat er geen twee tegengestelde partijen waren... In 2001, ... werd de groep uitgebreid met vertegenwoordigers van adviseurs, directeurs, en vertegenwoordigers van de afgevaardigden... Na twee of drie bijeenkomsten waarbij we ons opnieuw moesten beheersen, beseften we weer dat de lacunes die de gezinnen naar voren brachten, verklaard konden worden en dat we meer punten van overeenstemming hadden dan we dachten”*.³⁹

Bovendien is het door de ongelijke positie van gezinnen en beroepskrachten nodig om heel geleidelijk een zo gelijkwaardig mogelijke onderlinge relatie op te bouwen. Dit vereist met name het erkennen en benoemen van de uiteenlopende ervaring, waardoor ook woorden een verschillende betekenis en verschillende gevoelslading hebben. Zodoende werden meerdere begrippen grondig doorgesproken. ‘Gevaar’ is bijvoorbeeld een centraal begrip in het decreet, want bij een ernstige en acute situatie kan dat mee tot juridisering leiden. Hoe kan gevaar worden beoordeeld? Op basis van welke criteria? Het begrip 'gevaar' weerspiegelt zeer pijnlijke ervaringen en heel dikwijls hebben ouders het gevoel bekeken te worden als degenen die hun kind in gevaar brengen. *“Het verbaast om te zien wat als dusdanig (als gevaarlijk) wordt bestempeld en wat aan het gezin wordt verweten: geen fatsoenlijke huisvesting hebben bijvoorbeeld. Maar voor een gezin is de plaatsing van kinderen wegens de*

³⁸ Direction générale de l'Aide à la jeunesse (1999). *Rapport d'activités*.

³⁹ D. Gevaert, « Agora : créer un lieu de parole » in Direction générale de l'Aide à la jeunesse, *Rapport d'activités 2002-2003, Etat des lieux et objectifs d'un secteur*, p. 35-36.

onbewoonbaarheid van de woning een groter gevaar.” “Hoe kun je afstand nemen van je eigen waarden? Dat is een inspanning die niemand alleen kan doen. En hoe zorg je ervoor dat rekening gehouden wordt met de visie van beide kanten, in dialoog?”

Het is dus begrijpelijk dat het een lange weg is naar een gemeenschappelijke, door alle groepsleden gedragen tekst. Daar slaagde de groep meermaals in.⁴⁰ Hun snelle reactie op een ministerieel verzoek om advies over een uitvoeringsbesluit⁴¹ van het nieuwe decreet is in die zin opmerkelijk. Dat snelle tempo lukte alleen omdat het ging over de raadpleging en de uitreiking van afschriften van de documenten uit het dossier van de adviseur bijzondere jeugdzorg en de directeur jeugdbescherming – een thematiek die door de groep uitvoerig was bestudeerd

Naast de bijeenkomsten moet er tijd geïnvesteerd worden in de lectuur van teksten, met name de decreten van 1991 en 2018, en in de voorbereiding van bijeenkomsten. Vanaf het begin kwamen de verenigingen eerst onderling samen, vóór elke bijeenkomst met administratie en beroepskrachten. De beroepskrachten kwamen meer op een ad-hoc basis bijeen, bijvoorbeeld wanneer aan elke Agorapartner een tekst wordt gevraagd over zijn standpunt.

4.2. Dialoogproces

Het verloop van de bijeenkomsten stond op voorhand niet vast, maar vanuit de ervaring en in functie van de specifieke benadering kwamen geleidelijk enkele principes bovendrijven.

Bij de zeer brede opdracht van de groep blijkt het nodig om doelstellingen vast te leggen en regelmatig te herdefiniëren: dat oriënteert en faseert het dialoogproces. Alle beslissingen, zij het over inhoud of methode, worden gezamenlijk genomen. Toen de groep ging uitbreiden met beroepskrachten wilde de oorspronkelijke groep bijvoorbeeld een lezing van het decreet op de agenda zetten. Bij de eerste gezamenlijke bijeenkomst kwam echter een grote bezorgdheid ter sprake over het feit dat sommige gezinnen niet eens naar de SAJ komen. Waarom vragen sommige gezinnen geen hulp aan de SAJ? Wat verwachten mensen die wel komen van de SAJ en wat verwachten de adviseurs en afgevaardigden? De groep besliste daarom om de reflectie te verdiepen door te focussen op elkaars verwachtingen, op een algemene manier. Dat doel werd vervolgens nader gepreciseerd: een gezamenlijke tekst schrijven over het eerste contact tussen gezin en bijzondere jeugdzorg. Het decreet werd uiteindelijk niet samen gelezen, al wordt er zeer vaak naar verwezen.

De werkmethode blijft constant: uitwisselen en discussiëren, vanuit de situaties die gezinnen in armoede en beroepskrachten meemaken, vanuit het decreet als gezamenlijke referentie. De bijeenkomsten *“zijn zeer intense expressiemomenten, maar altijd met respect voor elkaars standpunt, waarbij aan de hand van concrete gevallen bepaalde situaties worden onderzocht...”*. Gezien er vanaf het begin vastgesteld werd dat er een kloof gaapt tussen de geest en de tekst van het decreet enerzijds en de praktijk anderzijds, wordt er eerder met verbazing dan met ongeloof gereageerd op de verhalen van de gezinnen.

Uitwisseling en discussie vormen de kern van de aanpak, maar dat sluit af en toe een andere methode niet uit, met name onderzoek. Zo bijvoorbeeld na de discussies over de nota ‘Het gezin en de plaatsing van kinderen wegens armoede’. In die nota expliciteren de verenigingen *“hun diagnose van de werking van de bijzondere jeugdzorg vanuit hun eigen verhalen. Het leed van gezinnen die gedwongen worden*

⁴⁰ De gepubliceerde teksten zijn opgenomen in het chronologisch overzicht in de bijlage.

⁴¹ Besluit van 15 mei 2019 van de Regering van de Franse Gemeenschap tot vaststelling van de nadere regels voor het raadplegen en uitreiken van afschriften van de documenten uit het dossier van de adviseur voor hulpverlening aan de jeugd en de directeur voor jeugdbescherming, *B.S.*, 29 juli 2019.

in armoede te leven, in mensonwaardige omstandigheden; hun pijn niet erkend te worden als partners, als actoren van hun eigen levensverhaal; hun invalshoek niet te zien, meetellen, was de essentie (van de nota), en dat werd ook zo aan gevoeld door de administratie... Om die belangrijke maar gedeeltelijke diagnose verder uit te diepen besloot de administratie bijzondere jeugdzorg tot de opdracht voor een universitair onderzoek, dat de bestaande situatie moet evalueren in functie van de toepassing van het decreet.... Hiertoe werd aan de onderzoekers gevraagd nader te bestuderen hoe de invalshoek van het gezin – van ouders en jongeren – wordt weergegeven in hun dossier... Deze focus moet aantonen hoe het standpunt van het gezin als vertrekpunt diende voor het samen uitstippelen van een hulpparcours en voor de daaropvolgende evaluatie. Was het perspectief van het gezin de vertrekbasis om de inzet van alle betrokkenen, ouders en diverse maatschappelijke actoren, te preciseren? Gaat de daaropvolgende evaluatie over de inzet van allebei? Of is het gezin integendeel juist nog meer de controle kwijt over zijn verhaal, over zijn strijd?”⁴² Het onderzoeksproject werd binnen de administratie zeer vernieuwend opgezet, want de verenigingen werkten mee aan het onderzoekskader en waren lid van het begeleidingscomité. Al snel was men het erover eens om de Agoragroep ook tijdens het onderzoek verder te zetten. Het onderzoek was namelijk geen doel op zich, maar kwam voort uit de dialoog en de onderzoeksresultaten dienden als input voor de dialoog.

Naar aanleiding van dit onderzoek vroeg de *Directrice générale adjointe* zich af “*in hoeverre een actieonderzoek niet bijkomend interessant zou zijn. Er zou aan enkele arrondissementsmedewerkers gevraagd kunnen worden om bij wijze van experiment samen met het gezin de rapporten te schrijven. Op die manier zou het onderzoek meer zijn dan een simpele vaststelling van het verleden, maar een impuls om in de gewenste richting te evolueren*”. De verenigingen zagen deze eerste onderzoeksfase echter als een analyse van vaststelbare feiten om te zien hoe de praktijk feitelijk verloopt, hoezeer zij vanzelfsprekend ook een verandering wensten. Er zij aan herinnerd dat de beroepskrachten toen nog niet deelnamen aan de groep en er dus nog geen gelegenheid was geweest om aan elkaar te wennen.

Toen bijna 10 jaar later de dialoog focuste op de transparantie van professionele geschriften, verklaarden twee leden van de Agoragroep, een adviseur bijzondere jeugdzorg en een directeur jeugdbescherming, zich bereid om in hun dienst te gaan experimenteren met een grotere transparantie van de geschriften. Van meet af aan werd dit actieonderzoek dat twee jaar duurt, gezien als een belangrijke stap. “*De volgende stap zou zijn om op basis van die experimenten opnieuw een reflectie op gang te brengen. Goed mogelijk dat deze experimenten vragen oproepen waar niemand tot nu toe aan dacht.*” Er volgt inderdaad een studie- en dialoogdag om lering te trekken uit deze experimenten, met deelname van 150 beroepskrachten van SAJ’s en SPJ’s en van erkende plaatsingsdiensten. Vervolgens vat de Agoragroep vanuit het pilootexperiment en de studiedag haar denkwerk samen in een brochure.⁴³ Dat de verschillende diensten instemden met een dergelijke doorlichting van hun dagelijkse praktijk, beschouwden de verenigingen als een belangrijk signaal van vertrouwen. “*We hadden ons niet voorgesteld dat de beroepskrachten zo toegewijd zijn.*”

⁴² *L’apport de la parole des familles dans l’aide à la jeunesse*. Onderzoekskader uitgewerkt door de *Direction générale de l’Aide à la jeunesse*, de *Mouvement ATD Quart Monde* en de *Mouvement Luttes Solidarités Travail*, neergeschreven met de steun van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 3 maart 2000 (niet gepubliceerd).

⁴³ Groupe Agora (ATD Quart Monde, Luttes Solidarités Travail Fédération LST, Service de lutte contre la pauvreté, la précarité et l’exclusion sociale, Administration générale de l’aide à la jeunesse [AGAJ]) (2017). *La transparence et la transmission des écrits, Etat des réflexions du groupe Agora*.

4.3. Verslag van de bijeenkomsten

Het verslag van elke bijeenkomst wordt door het Steunpunt met de grootste zorg opgemaakt, want het is essentieel voor het goede verloop van de uitwisseling. Omdat het Steunpunt geen vereniging is en ook geen deel van de administratie, heeft het daarvoor een ideale positie en in de ogen van beide partners ook een legitimiteit. De manier waarop het verslag wordt gepresenteerd, wordt indien nodig besproken. Ook hier wordt in onderling overleg beslist. *“Het is een minutieus, veeleisend werk dat onmisbaar is, omdat we toch dikwijls zeer emotioneel zijn, opdat de groep net door het geschrevene permanent afstand kan nemen van het onderzochte en het kan gaan verfijnen en structureren. Het is een precies werk, om een enkele zin of misschien een paragraaf te schrijven hebben we soms werksessies nodig, want het komt eropaan om het meest juiste woord te vinden, zodat we goed begrepen worden door onze partners, en bovendien laat het ook een spoor na van ons groepswork.”*⁴⁴

Het Steunpunt schrijft elk verslag met het oog op een zo precies mogelijke neerslag van de inhoud van de gesprekken. De leden van de groep vonden het beter om wie tussenkomt ook met naam te noemen. Daarbij is de vertrouwelijkheid van het verslag essentieel, zodat zowel gezinnen als beroepskrachten zich zo vrij mogelijk kunnen uiten en de betrokkenen worden beschermd. *“De situaties die tijdens bijeenkomsten aan bod komen, hebben namelijk soms betrekking op derden, waaronder kwetsbare gezinnen. Ondanks de gebruikelijke voorzorgen zouden ze geïdentificeerd kunnen worden, met het risico dat uitspraken buiten hun context worden geïnterpreteerd en hen nadeel berokkenen. Het ontwerpverslag wordt op de daaropvolgende bijeenkomst goedgekeurd en blijft vervolgens, zelfs na goedkeuring, een intern werkdocument dat op geen enkele manier extern mag worden gebruikt.”*⁴⁵

Het verslag biedt aan de deelnemers de kans om te checken of ze elkaar goed hebben begrepen, zodat er kan voortgewerkt worden op basis van een zo gemeenschappelijk mogelijke taal. Het verslag is ook een hulp voor zowel beroepskrachten als militanten om te rapporteren aan respectievelijk hun collega's via de vakbond die hen heeft gemandateerd, en aan de gezinnen in armoede die binnen ATD en LST samenkomen. De verslagen zijn ook nuttig voor de verenigingen, wanneer ze de bijeenkomsten afzonderlijk en gezamenlijk voorbereiden, en voor de beroepskrachten bij hun voorbereidende vergadering.

Op vraag van de verslaggever van het Steunpunt werd het ontwerpverslag de eerste twee jaren vooraf door de algemene directie gelezen, ter voorkoming van onnodige misverstanden bij de verspreiding van het ontwerpverslag. Bij de uitbreiding van de groep gebeurde dit niet meer systematisch; wel werd het opnieuw ingevoerd toen eind 2018 een nieuwe medewerker van het Steunpunt de taak overnam, na pensionering van diegene die dit 20 jaar op zich had genomen.

4.4. Publicatie van de werkzaamheden

Weliswaar behoudt en garandeert de groep het vertrouwelijke karakter van alle discussies, de verspreiding van de eruit voortvloeiende ideeën is even essentieel. Naar buiten brengen van wat binnen de Agoragroep werd doorgemaakt is fundamenteel, maar tegelijk een echte uitdaging: *“Hoe*

⁴⁴ J-M. Delcommune, « A quelles conditions un processus de participation peut-il se construire ? » dans Agora, Le premier contact entre une famille et un service de l'aide à la jeunesse. Verslag van de studiedag van 17 oktober 2005.

⁴⁵ Handvest van de Agoragroep aangenomen op 27 februari 2008 (niet gepubliceerd).

*overbrengen wat toch wezenlijk gebaseerd is op de unieke ervaring van interpersoonlijke ontmoetingen?*⁴⁶

Het Handvest van de Agoragroep stipuleert duidelijk het belang van communicatie. *"De leden van de Agoragroep nemen deel aan de dialoog als vertegenwoordigers van hun collega's. Het is belangrijk dat zij de evolutie van het Agorawerk aan hun collega's doorgeven. Hen wordt gevraagd dit mondeling te doen telkens wanneer zij daartoe gelegenheid krijgen. Bovendien tracht de Agoragroep door zijn regelmatige dialoog de praktijk van de bijzondere jeugdzorg te laten evolueren, zodat beter tegemoetgekomen wordt aan de behoeften van jongeren en gezinnen, het contact met hen wordt verbeterd en het maatschappelijke onrecht wordt bestreden. De vernieuwende ideeën uit dit soort laboratorium moeten dus verspreid worden, zodat alle beroepskrachten van de bijzondere jeugdzorg ermee kennismaken. Dit gebeurt binnen opleidingen aan SAJ- en SPJ-werkers, maar ook op overleg- en coördinatieniveaus. Met dat doel let de Agoragroep erop steeds voor zover mogelijk teksten over de diverse werkstadia te verspreiden en er in alle openheid zichtbaarheid aan te geven, in te gaan op uitnodigingen die de groep krijgt en publieke evenementen te organiseren."*⁴⁷

⁴⁶ L. Baudart, « Lutter contre la pauvreté : un enjeu éthique et politique pour l'aide à la jeunesse » in Agoragroep (ATD Quart Monde, Luttes Solidarités Travail (LST), Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, Direction générale de l'aide à la jeunesse), *La transparence et la transmission des écrits*. Verslag van de reflectiedag en de dialoog georganiseerd op 29 november 2011 door de Agoragroep, 2013, p. 7.

⁴⁷ Handvest van de Agoragroep aangenomen op 27 februari 2008 (niet gepubliceerd).

5. Vooruitgang

Er werd op verschillende manieren vooruitgang geboekt. Er is vooruitgang op het niveau van de dialoog (5.1.). Verder droeg Agora bij tot ontwikkelingen binnen de administratie en op het terrein (5.2.) en is er vooruitgang van wetgevende aard (5.3.).

5.1. Dialoog binnen de Agoragroep

Dat het dialoogproces zo lang aan de gang is en nog steeds verder duurt, wijst op het belang ervan voor de deelnemers en op de dynamiek - ondanks het trage tempo-. De *Directrice générale* en voorzitter van de Agoragroep, omschrijft de dialoog als *“een proces dat lang geleden startte en waar we trots op kunnen zijn. Het gebeurt namelijk niet dikwijls dat een constructieve dialoog wordt opgezet, en voortduurt, tussen beroepskrachten en gebruikers die door tegenslag in het leven kwetsbaar werden.”*⁴⁸ De verenigingen spreken van een proces waarin beroepskrachten, *“mensen die ons geloofden zonder ons te begrijpen”*, zich op lange termijn aan hun kant scharen en de allerarmsten ernstig nemen.

Naar aanvoelen van alle betrokkenen verbeterde de kwaliteit van de dialoog. Hieronder volgen enkele citaten uit de verslagen, die dit illustreren.

“... de dingen evolueerden in de juiste richting, misschien zelfs meer dan aanvankelijk gedacht... ruimte vinden voor dialoog tussen verenigingen en beroepskrachten, dat leek onmogelijk. Vandaag is het zover.” (Vereniging) *“De sfeer raakte inderdaad wat meer ontspannen.”* (Beroepskracht)

“Hier is het concept van levenslang leren van toepassing: beiden leren van elkaar. De deelnemers hebben langzaam van elkaar bijgeleerd door te praten over hun ervaringen, hun angsten, hun problemen. Er ontstond een sfeer van vertrouwen; partnerschap werd meer dan een woord.” (Vereniging)

“Wanneer beroepskrachten echt naar een gezin luisteren, zoals de medewerkers van de administratie deden die we hier regelmatig hebben ontmoet, gaan ze het immense leed van de gezinnen beseffen.” (Vereniging)

“Bij de SAJ kan je niet zeggen dat er geen risico is. Het is al een grote stap vooruit om aan elkaar te kunnen toegeven dat je bang bent.” (Terreinwerker)

*“...de verenigingen kwamen met een zekere vrees tegenover de administratie. Het kostte wat tijd om te kalmeren en te beseffen dat er geen twee tegengestelde partijen waren.”*⁴⁹(Administratie)

“Wat ik vanaf het begin in dit proces erg interessant vond, was dat het ons anders naar het terrein deed kijken dan voordien. Dat iemand meer budget vraagt bijvoorbeeld kenden we al vanuit de diensten zelf, maar het was nieuw om te horen hoe zijzelf vertelden over hun onthaal bij SAJ of SPJ, hoe enorm belangrijk voor hen dat eerste onthaal is... Wat ook erg duidelijk werd, was hoe belangrijk alles is wat opgeschreven wordt... Dat wisten we al, maar nu bleek dat de verenigingen aandrongen dat wat neergeschreven wordt de positie van het gezin zou weergeven, ook al was de afgevaardigde het niet eens met dat standpunt. Ze stonden erop dat hun eigen woorden ergens konden teruggevonden worden. Een van de dingen die ze naar voren brachten is dat hun kinderen, die toegang hebben tot de

⁴⁸ L. Baudart, op.cit., p. 3.

⁴⁹ D. Gevaert, « Agora : créer un lieu de parole » in Direction générale de l'aide à la jeunesse , Rapport d'activités 2002-2003, *Etat des lieux et objectifs d'un secteur*, p. 35.

*dossiers van adviseurs en directeurs, bij het lezen alles moeten kunnen achterhalen wat hun ouders hebben gedaan om de plaatsing te voorkomen. Het is een beetje de herinnering aan hun verhaal, die ze opeisten.*⁵⁰(Administratie)

De uitbreiding van de groep met SAJ en SPJ “...gaf aan de verenigingen de kans om op hun beurt vragen te aanhoren van adviseurs, directeurs en afgevaardigden. Die manier van werken plaatste iedereen meer op gelijke voet dan in de beginfase, toen de verenigingen telkens als eerste hun voorbereiding presenteerden.” “We beseffen nu ook samen welke schrik, welke angst en welke druk de beroepskrachten op het terrein doormaken. De leden van verenigingen zijn soms verbaasd: 'Hoe? Kunnen jullie schrik hebben?’” (Vereniging)

“We kwamen in de groep en iedereen had zijn eigen persoonlijke bril, die zijn kijk op de problemen en ervaringen uitvergrootte. Je leert van bril te verwisselen. Wij leren daardoor om nauwkeuriger onze grenzen te herkennen en in te zien wat institutioneel misbruik kan betekenen... Ik ben ook getroffen door de manier waarop de verenigingen steeds meer beseffen hoe moeilijk het is om een kwaliteitsvolle dienstverlening uit te bouwen in een dagelijkse werkomgeving die duidelijk kampt met een gebrek aan middelen.” (Terreinwerker)

“Vijftien jaar lang zijn we elke maand bijeengekomen, waardoor we elkaars sterke en zwakke punten beter hebben leren kennen. Het belangrijkste is echter – zoals vastgelegd in het decreet van 1991 – dat we voortdurend peilden naar welke plaats voor gezinnen en huisvrienden was weggelegd in de vaststellingen, analyses en beslissingen van de diensten. Die mensen zijn beginnen te praten met de verenigingen ATD en LST die er alles aan deden om gezinnen een collectieve stem te geven over fundamentele problemen: de ergste vorm van misprijzen is wanneer men hoort zeggen dat men niet in staat is om het woord te nemen of dat men ‘giftig’ is voor de kinderen... De mensen willen vertellen wat ze meemaken. Ze zeggen niet dat ze geen hulp nodig hebben, want wie ellende meemaakt, weet dat hij hulp nodig heeft. Wat we echter niet nodig hebben, is iemand die ons in onze plaats komt vertellen wat we moeten doen. We hebben onze plaats in deze dialoog.”⁵¹ (Vereniging)

5.2. Werking binnen de administratie en op het terrein

De Agoragroep beïnvloedt zowel het functioneren van de deelnemende beroepskrachten als de kwaliteit van de interne communicatie in hun dienst. *“Het is evident dat mijn standpunt tegenover collega’s in andere dossiers of situaties beïnvloed is door onze Agora-ervaring. Dat soort bijeenkomsten is ook interessant voor de verantwoordelijken van de centrale administratie, want zo komen ze in contact met wat terreinwerkers en gebruikers meemaken.”*

Een medewerker van de administratie voegt daaraan toe dat *“het werk van de Agoragroep al direct invloed heeft, zo wordt bij de verhuizing van een dienst naar nieuwe lokalen rekening gehouden met de overwegingen die we bij Agora hoorden over het onthaal”*. Ook een grotere transparantie van de professionele geschriften, met name een meer respectvolle manier van schrijven – waarover de groep diepgaand nadacht - is een meerwaarde. *“Als degene die schrijft weet dat zijn rapport wordt doorgegeven of gelezen, maakt dat een verschil van dag en nacht. Meerdere beroepskrachten zeiden*

⁵⁰ Ibid, p. 35.

⁵¹ Citaat van Marc Otjacques in: Van Hootegem, Henk (2017). “De rol van diensten en administraties ten aanzien van de niet-toegang tot en het niet-gebruik van rechten”, in Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2017). *Armoede en ineffectiviteit van rechten. Non-take-up van rechten*, Brugge, Die Keure, p.105-106.

dat het meer is dan een schrijfwijze die verandert. Het contact zelf met het gezin verandert door het perspectief dat het rapport ook door hen wordt gelezen.”⁵²

“Sinds deze bijeenkomsten heeft de administratie veel aandacht voor de leefwereld van de begunstigden.” De bijeenkomsten zijn “van een buitengewone rijkdom, omdat we zoveel te leren hebben van elkaars vaardigheden, waarover echt niet enkel beroepskrachten beschikken.”⁵³ De overwegingen van Agora geven input aan de vorming van afgevaardigden, met name wat gezegd werd over de professionele geschriften, of over de verwachtingen van gezinnen in armoede tegenover de bijzondere jeugdzorg, en meer bepaald over de automatische reflex om te antwoorden nog voor de vraag werd aangehoord.

De Agoradialoog droeg in 2002 bij tot de oprichting van de werkgroep ‘Harmonisatie van de werking’. *“Uit de jarenlange dialoog van de administratie met de verenigingen ATD Quart Monde en LST is gebleken dat de praktijk van adviseurs, directeurs en diensten Bijzondere Jeugdzorg verschilde al naargelang het arrondissement. Dat werd ook vastgesteld door de adviseurs en directeurs zelf binnen de vakbond. Die uiteenlopende praktijk is een rijkdom die benut moet worden, maar tegelijk ook een mogelijke valkuil: de overheidsdiensten treden niet overal gelijk op tegenover burgers. Als direct leidinggevende van de adviseurs en directeurs Bijzondere Jeugdzorg wenste de Directrice générale van de Direction Général de l’Aide à la Jeunesse (DGAJ) daarom een harmonisatie van de werking van SAJ’s en SPJ’s te stimuleren. Een werkgroep onder voorzitterschap van de centrale administratie en samengesteld uit vertegenwoordigers van de administratie, adviseurs en directeurs, komt sinds 2002 regelmatig samen om de uiteenlopende praktijken te bundelen en te onderzoeken. De bedoeling is om voor elke hulpverleningsfase een voldoende flexibel schema uit te werken als kader voor de tussenkomst van de beroepskrachten, zodat gezinnen ongeacht het arrondissement gelijkwaardig worden behandeld. De besprekingen van de werkgroep ‘Harmonisatie’ worden parallel aan die van de Agoragroep opgevat, maar vanuit een andere invalshoek.”⁵⁴ Het werk van de Agoragroep focust op de manier waarop de begunstigden de interventie van SAJ’s en SPJ’s zien, terwijl de werkgroep ‘Harmonisatie’ zich meer richt op de administratieve procedures en praktijk van SAJ’s en SPJ’s. Eind 2007 organiseerde de werkgroep ‘Harmonisatie’ een studiedag ter afronding van de eerste werkfase. De Directrice générale adjointe informeerde de Agoragroep dat zij in haar inleiding de bijdrage van Agora aan de werkgroep zou benadrukken. Dit geldt ook nu nog, bijvoorbeeld over het raadplegen van dossierdocumenten en het integreren van de invalshoek van het gezin in professionele geschriften.*

5.3. Wetgeving

De essentie van het Agorawerk is de gezamenlijke zoektocht, vanuit de situaties die gezinnen en beroepskrachten doormaken, naar de - al dan niet toegepaste - mogelijkheden die het decreet biedt. Door de goedkeuring van het decreet van 18 januari 2018, dat het decreet van 1991 introk, kreeg de Agoragroep echter de gelegenheid om zelf bij te dragen aan enkele wetgevende verbeteringen.

Over het geheel genomen is het nieuwe decreet explicieter dan het vroegere over de positie van het gezin als actor in het proces van bijzondere jeugdzorg. Het decreet van 1991 was daarover duidelijk in de toelichting van de motieven, maar slechts impliciet in de eigenlijke tekst. Titel II van dit decreet

⁵² Groupe Agora (ATD Quart Monde, Luttés Solidarités Travail Fédération LST, Service de lutte contre la pauvreté, la précarité et l’exclusion sociale, Administration générale de l’aide à la jeunesse [AGAJ]), *La transparence et la transmission des écrits*, Etat des réflexions du groupe Agora, maart 2017, p. 78.

⁵³ D. Delatte-Gevaert (2002), « Belgique: la Communauté française et les placements », in *Le droit de vivre en famille*, Dossiers et documents n°11, *Revue Quart-Monde*, p. 51-54.

⁵⁴ Direction générale de l’Aide à la jeunesse, *Rapport d’activités 2002-2003*, p. 32.

heeft als titel *“De rechten van jongeren”* en de betreffende hoofdstukken spreken van *“garanties voor de eerbiediging van de rechten van jongeren”*. Boek III van het decreet van 2018 is echter getiteld *“Hulpverlening aan kinderen en hun gezin”* en titel II van dat boek heet *“De rechten van kinderen, hun gezin en hun leefgenoten”*.

Het werk van de Agoragroep had een impact op de wijziging van de artikelen met betrekking tot de toegang tot het dossier (artikelen 27 en 44 van het decreet van 2018). Er zij aan herinnerd dat een kabinetslid van de minister de werkzaamheden van de Agoragroep volgt: ook al is hij niet altijd aanwezig, hij is door het verslag op de hoogte. De minister van Bijzondere Jeugdzorg vroeg de Agoragroep om advies over een ontwerpbesluit tot vaststelling van de voorwaarden voor het raadplegen en uitreiken van afschriften van dossierdocumenten. De leden van de Agoragroep spraken zich positief uit over de inhoud van het uitvoeringsbesluit en waardeerden de aandacht voor hun werk. Hetzelfde geldt voor het uitvoeringsbesluit betreffende het project voor het kind, waarover de minister ook om advies verzocht. Een Agoralid beschreef Agora als een groep zonder macht, die echter gezag kreeg.

Besluit

Op basis van deze beschrijving van de Agora-ervaring kunnen we samenvattend enkele essentiële voorwaarden benoemen voor een vruchtbare en duurzame dialoog tussen mensen in armoede en beroepskrachten, ongeacht de thematiek. We zien vier krachtlijnen: overtuiging, engagement, gemeenschappelijke referenties en legitimiteit. De concrete toepassingswijze op andere gebieden zal allicht niet gelijkaardig zijn, maar we wensen te inspireren, niet te reproduceren.

Het uitgangspunt is de overtuiging dat een dialoog tussen enerzijds beroepskrachten belast met de uitvoering van een recht en anderzijds mensen in armoede die met hen te maken krijgen noodzakelijk is: voor de verbetering van de dagelijkse praktijk of van de wetgeving. Bij Agora was het een politica, die na een eerste dergelijke dialoogervaring - het Algemeen Verslag over de Armoede - deze overtuiging uitstraalde en haar administratie opdroeg om dit verder te concretiseren. De administratie was verplicht hierop in te gaan. Er is dus geen sprake van een a priori overtuiging, maar wel van een openheid tegenover een ongekende opdracht, met een gezonde nieuwsgierigheid en van meet af aan ook met een zekere, geleidelijk toenemende, interesse. Van hun kant waren de verenigingen waarin mensen in armoede samenkomen, zeker vragende partij voor een dergelijke dialoog.

Uit de overtuiging vloeit het engagement voort. De ontmoeting tussen beide partners is namelijk moeilijk: ze zien de dingen vanuit een radicaal ander oogpunt – ze kijken letterlijk vanuit een andere positie naar de dingen – zodat onder meer woorden voor hen niet altijd hetzelfde betekenen, niet dezelfde gevoelslading hebben. Bovendien staan beiden niet op gelijke voet: de ene heeft macht over de andere, kan in dit geval meebeslissen over de plaatsing van kinderen. In een dergelijke context lukt het enkel om vrij en oprecht te praten als er alles aan gedaan wordt om ‘elkaar te temmen’, om een gemeenschappelijke taal te vinden en een relatie van gelijken op te bouwen. Daarom nam de Agoragroep verschillende functioneringsregels aan, zoals: gezamenlijk beslissen over alle methodische aspecten, inclusief de samenstelling van de groep, en over de inhoud; met elkaar de discussie aangaan op basis van concrete situaties die de enen of de anderen meemaakten en tegelijk samen nadenken over wat het particuliere overstijgt; aanvaarden om zichzelf doorheen de blik van de ander in vraag te stellen; werken aan wederzijds begrip op een respectvolle en welwillende wijze; elkaar ontmoeten vanuit een streven naar bewustwording, niet vanuit terechtwijzing; minutieus schriftelijk verslag bijhouden van de debatten. Dit alles vergt een aanzienlijke menselijke investering, onder meer in tijd. Allicht zullen dergelijke initiatieven op andere gebieden nog meer interessante concrete pistes opleveren.

Het zoeken naar gemeenschappelijke referenties helpt dan weer om het eens te worden over de doelstellingen die stap voor stap moeten worden nagestreefd en over de onderliggende langetermijnvisie, ondanks de onherleidbaar verschillende en ongelijke posities. Vanuit die zoektocht wordt het mogelijk om samen het functioneren van de instellingen te bevragen. Bij het Agora-initiatief bleek al snel het decreet bijzondere jeugdzorg het verbindende element, waar trouwens permanent naar verwezen wordt. Misschien dat op een ander gebied de geldende wetgeving niet de goedkeuring wegdraagt van een of meerdere dialoogpartners. In zo’n geval kunnen de mensenrechten de gemeenschappelijke referentie zijn; de dialoog zal zich dan vermoedelijk evenzeer richten op de wetgeving die moet gewijzigd of aangenomen worden, als op de concrete praktijk. De verwijzing naar rechten vormt in elk geval steeds de kern van de aanpak, omdat het doel is de effectiviteit van rechten te verbeteren, om wie in armoede leeft niet te beschouwen als object van interventie, maar als subject met rechten. De Agoragroep heeft de uitwerking van gemeenschappelijke referenties uitgeprobeerd door het gezamenlijk schrijven van teksten. Zo publiceerde Agora een tekst over de maatschappelijke context, waarbij de partners gingen beseffen dat ze soms hetzelfde vaststelden en onderzochten.

En tot slot is het onontbeerlijk dat de dialoog in de ogen van alle beroepskrachten van een sector legitimiteit heeft. Bij het Agora-initiatief werd deze legitimiteit door meerdere aspecten bevorderd, onder meer: een politiek mandaat zonder resultaatverbintenis, dus zonder institutionele druk; de betrokkenheid van de top van de administratie bijzondere jeugdzorg en van het kabinet van de opeenvolgende ministers; de benoemingsprocedure van de beroepskrachten (via een mandaat van de vakbonden); de regelmatige communicatie over de stand van zaken van de werkzaamheden via publicaties en evenementen, die voor alle SAJ's, SPJ's en andere betrokken actoren (IPPJ, erkende plaatsingsdiensten, *Accueil milieu ouverte* (AMO), ...) openstaan. De dialoog is weliswaar een verrijkende ervaring voor alle deelnemers, maar moet ook op grote schaal als legitiem erkend worden. Alleen zo kan de concrete praktijk of zelfs de wetgeving door dit werk van een kleine groep evolueren in een richting, die mensen in armoede en beroepskrachten in onderling akkoord wensen.

Bijlage I : overzicht van de fasen van de Agoragroep

Samenstelling van de groep

- Leden van de Centrale Administratie Bijzondere Jeugdzorg en de verenigingen *ATD* en *LST* (mei 1998 tot januari 2001)
- Uitbreiding met *SAJ* et *SPJ* (maart 2001, en nog altijd actueel op het moment van publicatie van deze tekst)

Belangrijkste behandelde onderwerpen, chronologisch geordend

- Het eerste contact tussen een gezin en een dienst bijzondere jeugdzorg (*SAJ*)
- De transparantie en overdracht van geschriften
- Het behoud van de band tussen leden van een gezin waar een of meerdere kinderen zijn geplaatst (op het moment van publicatie van deze tekst)

Werkzaamheden op het vlak van regelgeving

- Ontwerp van decreet van 18 januari 2018, artikels 27 en 44 betreffende de toegang tot het dossier
- Ontwerp van decreet dat de modaliteiten vastlegt voor raadpleging en afgifte van kopies van de dossierstukken
- Ontwerp van besluit betreffende het project voor het kind

Onderzoek, chronologisch geordend

- De inbreng van de stem van de gezinnen in de bijzondere jeugdzorg
- Het notie van gevaar
- Een actieonderzoek bij het *SAJ* van Doornik over de overdracht van het rapport van sociale onderzoek en bij het *SPJ* van Doornik over de overdracht van het jaarlijkse evaluatierapport aan de geïnteresseerden (2008-2010)

Bijlage II : bibliografie

A. Teksten die gezamenlijk door de Agora-partners zijn opgesteld

- Groep Agora (ATD Vierde Wereld, Luttes Solidarités Travail Fédération LST, Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, Administration générale de l'aide à la jeunesse [AGAJ]) (2017). *La transparence et la transmission des écrits*. Etat des réflexions du groupe Agora (2), maart 2017.
https://www.armoedebestrijding.be/publications/Agora_transparence_ecrits_actes_2017.pdf
- Groep Agora (ATD Vierde Wereld, Luttes Solidarités Travail (LST), Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, Direction générale de l'aide à la jeunesse) (2013). *La transparence et la transmission des écrits*. Actes de la Journée de réflexion et de dialogue organisée le 29 novembre 2011 par le groupe Agora.
https://www.armoedebestrijding.be/publications/Agora_transparence_ecrits_actes_colloque_2011.pdf
- Groep Agora (Direction générale de l'aide à la jeunesse, ATD Vierde Wereld, Luttes Solidarités Travail (LST) et Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting) (2009). *Aide à la Jeunesse : appel croisé des familles et des professionnels pour une politique qui libère*, oktober 2009.
http://www.armoedebestrijding.be/publications/artikel%20Agora%20oktober_2009.pdf
- Werkhandvest van de Agora-groep, aangenomen op 27 februari 2008 (niet gepubliceerd).
- Groep Agora (ATD Vierde Wereld, Luttes Solidarités Travail (LST), Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, Direction générale de l'aide à la jeunesse) (2007). *Het eerste contact tussen een gezin en het Comité voor Bijzondere Jeugdzorg. Stand van zaken van de gedachtewisseling van Agora – oktober 2005*.
http://www.armoedebestrijding.be/publications/actes_agora_17oct2005.pdf
- *L'apport de la parole des familles dans l'aide à la jeunesse*. Onderzoekskader ontwikkeld door de Direction générale de l'Aide à la jeunesse, ATD Vierde Wereld en le Mouvement Luttes Solidarités Travail, geschreven met steun van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, 3 maart 2000 (niet gepubliceerd).

B. Andere publicaties

- Baudart L., De Boe F., Noël D. (2020). « Agora, un dialogue fécond pour l'effectivité des droits » dans *Le droit face aux pauvres / Recht tegenover armen* sous la direction de Marie-Françoise Rigaux et François Daoût, Anthemis/die Keure, april 2020, p. 135-149.
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting/ Service de lutte contre la pauvreté, la précarité et l'exclusion sociale (2017). *Pauvreté et ineffectivité des droits. Armoede en ineffectiviteit van rechten, non-take-up van rechten / Pauvreté et ineffectivité des droits, non-recours aux droits*, Brussel, La Charte/die Keure.

- ATD Vierde Wereld, Luttés Solidarités Travail, Administration Générale de l'Aide à la Jeunesse (AGAJ), et al. (2016). *Familles pauvres, soutenir le lien dans la séparation. Dossier pédagogique*, Administration Générale de l'Aide à la Jeunesse (AGA), Brussel.
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting met de steun van de Franse Gemeenschap, *Familles pauvres : soutenir le lien dans la séparation*, oktober 2013 + [Video](#) (voor meer informatie over de video: agora@cfwb.be)
https://www.armoedebestrijding.be/publications/rapport_lien_2013.pdf
- Bouverne-Debie, M., Impens, J., Willems, S., De Visscher, S., Delens-Ravier, I., Rosseel, Y. (2011). *Een link tussen leven in armoede en maatregelen bijzondere jeugdbijstand?*, Academia Press, Gent.
Samenvatting van de onderzoeksresultaten op de website van Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting :
https://www.armoedebestrijding.be/publications/Agorapcp_eindrapport_synthese.pdf
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting, "Een voorziening voor bijzondere jeugdzorg verlaten: op zoek naar een plek in de samenleving" in *Strijd tegen armoede: Een bijdrage aan politiek debat en politieke actie. Tweejaarlijks Verslag*, december 2011, p. 68-96.
https://www.armoedebestrijding.be/publications/verslag6/IV_jeugdzorg.pdf
- De Boe F., Delens-Ravier I. (2010). « Pauvreté et Aide à la Jeunesse: un lien? » in : *Journal du droit des jeunes (JDJ)*, n°. 294, april 2010, p. 24-29.
- Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (2009). "Het verband tussen armoede en bijzondere jeugdzorg: een onderzoek dat tot dialoog oproept", in *Tweejaarlijks verslag 2008-2009. Deel I*, p. 189-200.
- *Précieux enfants, précieux parents. Miser sur les « liens fondamentaux » in la lutte contre la pauvreté des enfants en Europe. Repérages pour un dialogue*. Een Europees werkdocument, opgesteld door de internationale beweging ATD Vierde Wereld, met steun van de Europese Commissie, Parijs, Edities Vierde Wereld, november 2003.
- Gevaert D. « Agora : créer un lieu de parole » dans Direction générale de l'Aide à la jeunesse, *Rapport d'activités 2002-2003, Etat des lieux et objectifs d'un secteur*.
- Godefroid P., Januth C. (2002). « L'expression collective des familles, indispensable pour un vrai partenariat », dans dossier *Aide à la jeunesse : j'ai dix ans et j'ai des choses à dire...*, Tijdschrift *Travailler le social*, n°33, Gembloux, België.
- *Le droit de vivre en famille. Dialogue entre professionnels et familles en situation de grande pauvreté*. Actes de la session « Justice et Quart Monde », 4 et 5 mei 2001. Ecole nationale de la magistrature, Parijs. Revue *Droit en Quart Monde* n° 35 et 36. Mouvement international ATD Quart Monde. Institut de Recherche et de Formation aux Relations Humaines, p. 52.

- Delens-Ravier I. (1998). La loi sur la déclaration d'abandon d'enfants en Belgique : de l'élaboration vers l'abrogation, dix années d'existence, *Revue de droit pénal et de criminologie*, juni 1998, p. 637.
- Verenigingen Partners van het Algemeen Verslag over de Armoede van Franstalige kant met de steun van het Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting (1998). Het gezin en de plaatsing van kinderen wegens armoede, januari 1998.
<https://www.armoedebestrijding.be/publicaties/publicaties-steunpunt/notas-en-boeken/> (voor 2000)
- ATD Vierde Wereld België, Vereniging van Belgische Steden en Gemeenten afdeling OCMW, Koning Boudewijnstichting (1994). *Algemeen verslag over de Armoede*, Brussel.
<https://www.armoedebestrijding.be/publications/AVA95.pdf>
- Zie ook op de website van Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting: de rechtspraak over de bescherming van het gezinsleven
<https://www.armoedebestrijding.be/mensenrechten-en-armoede/rechterlijke-controle/bescherming-van-het-gezinsleven/>

Te verschijnen in 2021: Steunpunt tot bestrijding van armoede, bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting. *Cahier rechtspraak nr. 2. Het behoud van de band tussen ouder en kind bij plaatsing. Onderzoek van de rechtspraak van het EHRM betreffende artikel 8 EVRM.*

Service de lutte contre la pauvreté,
la précarité et l'exclusion sociale

Steunpunt tot bestrijding van armoede,
bestaansonzekerheid en sociale uitsluiting

Dienst zur Bekämpfung von Armut, prekären
Lebensumständen und sozialer Ausgrenzung

STEUNPUNT TOT BESTRIJDING VAN ARMOEDE, BESTAANSONZEKERHEID EN SOCIALE UITSLUITING

Koningsstraat 138, 1000 Brussel

www.armoedebestrijding.be

@Luttepauvrete